

Доклад, представен на *Третата национална конференция с международно участие Лексикология, фразеология и лексикография в памет на проф. д.ф.н. Кети Анкова–Ничева. София, 14 – 16 май 2004 г.* (Под печат в сборник с материалите от конференцията и в *Съпоставително езиковедие*, № 1, 2006)

ПРОБЛЕМИ НА ПРЕДСТАВЯНЕТО НА НАЗВАНИЯТА НА РАСТЕНИЯ В РЕЧНИЦИТЕ (ВЪРХУ СЪПОСТАВИТЕЛЕН МАТЕРИАЛ) ЦВЕТАНКА АВРАМОВА

Известно е, че названията на растения и животни представляват преходна област между термините и “обикновените” думи (Касабов 1998, стр. X). Това поставя пред лексикографите въпроса дали дефиницията на лексикалното значение на тези названия в тълковен речник трябва да съдържа освен общоприетото, и тяхното тясноспециализирано, терминологично значение. Като “езикова картина на света” речникът съдържа в себе си както научното, така и наивното виждане на носителя на езика. В зависимост от това върху коя картина – научната или наивната, акцентират, изследователите дават различни отговори на поставения въпрос.

Така например П. Легурска, опирайки се на Вежбицка, смята, че при дефинирането на лексикалното значение на думата в тълковния речник трябва да се изхожда от наивните понятия, които са “по-богати от научните, тъй като в тях, на първо място, се закрепва по-широк спектър от свойства в сравнение с научните и се отразяват гледните точки на говорещия и наблюдателя – на второ (Легурска 2002, стр. 101; авторката цитира Ю. Д. Апресян). Като използва примера на А. Вежбицка за илюстрация на наивното съзнание на езиковите носители, П. Легурска предлага при дефинирането на думата **котка** да се изключи фактът, произтичащ от научната таксономия, че “котката, лъвът и тигърът са от един и същ клас обекти – “коткови”. Подобна информация би трябвало да се изключи от речниковите определения и да се замени с наивна езикова информация. За котката под наивна езикова информация се има предвид това, че е домашно животно, че мяука, че обича мляко, че лови мишки и т.н.” (Легурска 2002, стр. 100–101). Ето защо авторката оценява като преимущество тълкуването на думата **котка** в БТР (1997), срв. **котка** – ‘домашно животно, което лови мишки’ пред това на думата **кошка** в *Словарь русского языка* на С. И. Ожегов (Москва, 1973), срв.: **кошка** – ‘домашнее млекопитающее животное из семейства, к которому относятся также тигр, лев и т. д.’.

Противоположна гледна точка застъпва Ив. Касабов (1999) в предговора към “Универсален енциклопедичен речник”. Според Касабов, въпреки че “в лексикографката теория и практика (...) се различават (и в известен смисъл противопоставят) лингвистичният (езиков) тип речник (...) и енциклопедичният тип речник”, на практика “рядко може да се срещне лингвистичен тълковен речник от “чист” тип, както и “чиста” енциклопедия, освен по формалния показател – включване или не на собствени имена в словника (...) От друга страна, и енциклопедиите, както и тълковните речници съдържат обикновени думи - нарицателни имена не само от областите на бита и културата, но и названия на животни и растения. Описваните животни и растения трудно може да бъдат идентифицирани въз основа само на дефиницията в тълковния речник и затова към нея се добавя латинското наименование за идентификация, а в

енциклопедичния тип речници – и рисунка (фотография) за разпознаване. (Невъзможността думите - названия на растения и животни да бъдат тълкувани само със средствата на естествения език е отбелязвана многократно)” (Касабов 1998, стр. IV–V).

Ето защо в Универсалния енциклопедичен речник към българските названия на растения и животни авторът дава и латинските им наименования. “По този начин става възможно да бъдат обединени в една речникова статия и терминологичното, и “обикновеното” (чисто лингвистичното) значение, а и “образното” значение (където то съществува, напр. при заглавната дума **лисица**)” (Касабов 1998, стр. X).

Подобно становище е залегнало и в основата на съставянето на многотомния Речник на българския език (РБЕ). В Ръководството за съставяне на речника се изтъква, че названията на растения и животни се тълкуват с описателна дефиниция, в която могат да се включат термини от ботаническата и зоологическата класификация, но само по-разпространените от тях, като се избягват тясно специалните термини (Ръководство 1999, стр. 59).

Този принцип се спазва не само в многотомния (РБЕ), но и в еднотомния тълковен речник на българския език (БТР), макар и не последователно. Ако се върнем обаче към примера с тълкуването на думата **котка** в БТР, ще установим, че след дефиницията на лексикалното значение, цитирана от П. Легурска (вж. по-горе), следва латинското название – *Felis domestica* – факт, който авторката не отбелязва.

Според нас речниковата статия трябва да обединява двата типа познание – наивното и научното. Както бе посочено, само естественият език като метаезик на тълкуването на названията на растения и животни понякога не е достатъчен, за да бъде идентифицирано даденото растение (така, както за неспециалиста не би било достатъчно посочването единствено на латинското название и / или на данни, произтичащи от научната таксономия).

Например от дефиницията на думата **protěž** в SSČ (1. 'plesnivec'. 2. 'drobná bíle plstnatá bylina s nepatrnými kvítky' // 1. 'еделвайс'. 2. 'дребно бяло тревисто мъхесто растение с много малки цветове') (plesnivec – 'bílá plstnatá vysokohorská bylina s žlutými kvítky, protěž 1' // еделвайс – бяло мъхесто високопланинско тревисто растение с жълти цветове) едва ли може със сигурност да се идентифицират назованите растения; разбира се единствено, че става дума за различни (видове) растения. Точната идентификация е възможна само посредством латинските наименования – така, както е направено в многотомния SSJČ, срв.:

SSJČ: **protěž** – 1. bíle plstnatá vysokohorská rostlina; plesnivec (bot.) 2. bylina s běloplstnatými úzkými listy a s drobnými kvítky v úborech; bot. rod Gnaphalium (1. бяло мъхесто високопланинско растение – б. еделвайс 2. растение с бели мъхести, тесни листа и съцветия от дребни цветове – б. смил)

SSJČ: **plesnivec** – význačná vysokohorská rostlina celá bíle plstnatá; protěž; bot. rod Leontopodium (голямо бяло мъхесто високопланинско растение)

Латинските наименования са необходими и поради това, че някои дефиниции не представят коректно характерните признаци на назованото растение и по този начин могат да подвеждат читателя. Така например от дефинициите на **mandarínka** / **mandarínka** в SSJČ и SSČ разбираме, че мандарината е малък портокал (плод), срв.:

SSJČ: **mandarínka** – malý pomeranč se snadno loupateľnou kôrou a sladkou dužinou, plod citroníku sličného (nazv. podle domorodého názvu ostrova Mauritius –

Mandaro) (малък портокал с кора, която лесно се бели, и сладка месеста част, плод на вид лимоново дърво (назован според домашното название на остров Мавриций – Мандаро)

SSČ: **mandarinka** – malý druh pomeranče¹ (малък вид портокал) .

БТР дава по-точна дефиниция на мандарината, срв.: **мандарина** – 'подобен на портокал южен плод, по-дребен и малко сплеснат', а многотомният РБЕ дава по-разгърната дефиниция, представяща и латинското название: 1. 'Цитрусово вечнозелено субтропично овощно дърво от сем. седефчеви с ароматни и сочни оранжеви *подобни* на портокал, но по-дребни от него плодове. *Citrus reticulata*'. 2. 'Плодът на това дърво.' (курсивът мой, Ц. А.).

Още по-красноречив е примерът с тълкуването на чешката дума **meloun** в SSČ и ASCS: **meloun** – 1. *poléhavá bylina s laločnatými listy a žlutými květy* 2. *její velký kulatý plod se sladkou dužninou: červený, ananasový m.* (1. лежащо тревисто растение с лопатовидни листа и жълти цветове 2. голям плод от това растение със сладка месеста част: диня, пъпеш). От тази дефиниция и посочените примери към нея следва, че динята и пъпешът са едно и също растение. За щастие многотомният речник (SSJČ) прави разлика между тях, срв.: **meloun** – 1. (vodní) m. *velký kulatý tmavě zelený plod lubenice obecné, požívaný pro chutnou červenou dužninu* 2. (cukrový n. ananasový) m. *kulatý žlutozelený plod rostliny Cucumis melo, požívaný pro sladkou žlutou dužninu...*; bot. m. *strom tropický strom s jedlými plody připomínajícími melouny (Carica papaya)*.

Можем да посочим и други случаи на некоректно тълкуване на названия на растения в чешките речници, които затрудняват разкриването на цялостната семантика на тези думи и в крайна сметка не спомагат за точното идентифициране на назованите растения. Напр. от дефинициите на думите **tykev** (тиква) и **dýně** (тиква) в SSČ следва, че те са пълни синоними и следователно притежават еднаква семантична структура, срв.:

tykev, -ve ž. **dýně** 1. *poléhavá bylina s velkými laločnatými listy a s velkými žlutými květy* 2. *její velký, zprav. podlouhlý, dužnatý plod (zelenina)*

dýně, -ě ž. – *tykev*

SSJČ обаче ни дава основания да се съмняваме в това, срв.:

tykev, -ve ž. 1. *poléhavá bylina s velkými listy a žlutými květy; velký plod této byliny; dýně...*; bot. *Cucurbita pepo*. 2. (kdyši) *nádoba vyrobená z plodu této byliny; tykvíce* 2: dvě tykve vína (1. лежащо растение с големи листа и жълти цветове; голям плод от това растение; dýně... 2. (някога) съд, изработен от плода на това растение; tykvíce 2)

dýně, ob. **dyně**, -ě ž. *tykev n. její plod* (тиква или нейния плод)

Тук **dýně** е посочена като синоним на **tykev** само в първо значение. Като по-пълен, многотомният речник (SSJČ) представя още едно значение на **tykev**, чието посочване не е задължително в еднотомния речник и затова в него **tykev** и **dýně** са описани като синоними. Но от дефиницията на **dýně** в SSJČ ('*tykev nebo její plod*') следва, че думата **tykev** назовава само растението тиква – факт, който противоречи на дефиницията на **tykev** в същия речник (вж. по-горе).

Цитираните дефиниции на ч. **mandarinka** / **mandarínka** и **meloun** в чешките тълковни речници ще ни послужат за отправна точка към разглеждането на следните въпроси: 1) Как да се определи основното (първото, първичното) значение на названията на растения? 2) Как да се подредят значенията на многозначните названия в речника? 3) Трябва ли дефиницията на

¹ Чешката дума **pomeranč** означава само 'плод на портокалово дърво'.

многозначната дума в еднотомен речник да съдържа всички значения и ако не – кое (кои) от тях²? 4) Как да се представят съставните названия в тълковен речник – в речниковата статия на друга заглавна дума (както е прието в българската и чешката лексикографска традиция) или като отделни заглавки? (Поради ограничения обем на доклада тук ще се спрем само на първите три въпроса; четвъртият ще бъде разгледан отделно)³.

Посочените въпроси са дискутирани многократно в научната литература. Основанията да ги поставим отново на вниманието на изследователите е непоследователността при тяхното решаване в чешката лексикографска практика, на която се натъкнахме по време на работата си по изготвянето на съпоставителния корпус на названията на растения в чешкия и българския език във връзка с разработвания в Секцията за съпоставително изследване на българския език с други езици на ИБЕ колективен проект *Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичното назоваване (върху материал от български, руски, чешки, сръбски, френски и английски език)*. Автор на методиката на изследването и ръководител на проекта е ст.н.с. д-р П. Легурска⁴. Целта на изследването е “да се направи анализ на начините за вторично назоваване и вторичните номинации като единици от речниковия състав на езика от семасиологична и ономасиологична гледна точка в областта на определени тематични групи имена” в посочените езици. “Изследователската задача на проекта се състои в конструиране на езикова картина на вторичното назоваване в изброените езици в интегрална, компактна, ефективна и достъпна форма на научно изразяване, каквато е речникът от типа корпус” (Легурска 2004, стр. 8; по-подробно за концепцията на проекта вж. Легурска 2002; 2003).

Основен принцип в лексикографията е принципът за унифицираното тълкуване на значенията на думите от една тематична или лексикосемантична група. “Основно положение, залегнало в РБЕ, е да се тълкуват по еднакъв начин (като в дефиницията се разкрият задължително едни и същи определени характерни черти на десигната) думите от една и съща лексико-семантична група. Така напр. по един и същ начин се тълкуват различните названия на животни и растения, названията на химически елементи, на лица, които упражняват някаква професия или занаят и др.” (Ничева 1974, стр. 23). На същото изискване акцентира и П. Легурска (2002, стр. 91): “Унифицирането на тълкуванията на първичните и вторичните значения на предметните имена е условие за еднотипното и пълното представяне на тези категории думи в тълковните едноезични и двуезичните речници”.

Съпоставката между чешките и българските едно- и многотомни тълковни речници (SSČ, SSJČ, БТР, РБЕ, РСБКЕ, отчасти ASCS, РЧДБ) обаче показва, че съществуват редица примери за несъответствие при подреждането на лексикалните значения на названията на растения, което е пряко свързано с установяването на първичното и вторичните значения на тези названия.

² Както се вижда от примера с ч. **mandarínka** / **mandarínka**, б. **мандарина**, чешките тълковни речници и БТР посочват само значението ‘плод’, докато РБЕ представя и другото (и то посочено като първо) значение – ‘растение’

³ По този въпрос вж. Аврамова 2004.

⁴ Авторите на частите за отделните езици са: П. Легурска (руски и български), Цв. Аврамова (чешки), Д. Веселинов (френски), Н. Бечева (сръбски), М. Лилова (английски).

Наблюдават се следните типове несъответствия: а) между тълковните речници на един език; б) между чешките и българските тълковни речници⁵.

а) Несъответствия между чешките тълковни речници (за разлика от българските), напр. при тълкуванията на названията: **lilek**, **baklažán**, **patlažán** (б. патладжан), **oliva** (б. маслина), **konopí** (б. коноп), **brambor** (б. картоф) и др.⁶
Срв.:

(1) SSČ: **baklažán**, **patlažán** – tmavě fialový plod lilku (плод)⁷

SSJČ: **baklažán**, **patlažán** – 1. rostlina (z příbuzenstva bramboru a rajčete) pěstovaná pro velké, temně fialové plody hruškovitého tvaru, požívané jako zelenina; lilek vejcoplodý' (bot.) 2. plod (bobule) této rostliny (1. растение, 2. плод)

SSČ: **lilek** – 1. rostlina příb. bramboru. 2. její tmavě fialový plod, baklažán, patlažán (1. растение, 2. плод)

SSJČ: **lilek** – 1. baklažán, lilek vejcoplodý (bot.). 2. rod rostlin velmi různého vzhledu s mnoha druhy užitkovými a jinými jedovatými (...); bot. rod Solanum: 1. brambor; 1. rajče; 1. vejcoplodý – baklažán (...) (1. плод, 2. род растения)

БТР: **патладжан** – 1. Зеленчуково растение с продълговати тънморави плодове и самият плод; син домати, морав. 2. *дуал*. Домат.

РСБКЕ: **патладжан** – 1. Вид зеленчук с продълговати тънморави плодове; морав, син домати. Solanum melongena. 2. *Остар*. домати.

(2) SSČ: **oliva** – 1. plod olivovníku 2. olivovník (1. плод, 2. дърво)

SSJČ: **oliva** – 1. subtropický strom; olivovník; bot. rod Olea 2. peskovice tohoto stromu, z níž se lisuje olej a kt. je také používaná jako ovoce; olivka 2 3... 4... (1. дърво, 2. плод)

БТР 1994: **маслина** – 1. Южноевропейско дърво с маслодайни плодове, от които добиват зехтин, Olea europaea. 2. Плод от това дърво.

РБЕ: **маслина** – 1. Вечнозелено средиземноморско дърво с дребни маслодайни плодове, от които се добива зехтин. Olea europaea. 2. Плодът на това дърво. 3. *Бот.* Род вечнозелени дървета и храсти (около 60 вида) от семейство маслинови, разпространени в субтропичните райони. Olea.

(3) SSČ: **konopí** – 1. vysoká bylina se složenými listy pěstovaná pro vlákla z lodych a pro plody (semene) 2. pevná vlákna z jejích lodych (text. a provaznická surovina). (1. растение, 2. влакна)

SSJČ: **konopí** – 1. vlákna z lodych konopě seté používaná jako textilní surovina... 2. zboží podobná vlákna získaná z jiných rostlin: kalkatské, bengálské k. – juta; bombajské k. – kenaf. 3. konopě setá (bot.) (1. влакна, 3. растение)

БТР 1994: **коноп** – 1. Културно растение, от чието лико правят конци, въжета, влакна и др. Cannabis sativa; гръсти. 2. Обработено лико от това растение; кълчища.

РБЕ: **коноп** – 1. Едногодишно тревисто растение, от стъблата на което се добиват влакна, а от семената му – масло. Cannabis sativa. 2. Стъблата на това растение, които се обработват за добиване на влакна. 3. Влакна от това растение. 4. Тъкан или връв, въже от влакната на това растение.

⁵ Има също така и разминавания между едноезичните тълковни речници на чешкия, респ. българския език, и двуезичния Чешко-български речник (т. 1, 2. София, 2002). Те обаче засягат проблемите на превода и няма да бъдат разгледани тук.

⁶ В българския език разминаване при подреждането на значенията на тези лексеми не е установено. Това обаче не значи, че то не може да бъде открито при други.

⁷ Подчертаното мое, Ц. А.

(4) SSČ: **brambor** – 1. bylina se speřenými listy pěstovaná pro jedlé hlízy. 2. i **brambora** – její hlíza sloužící jako zákl. potravina, krmivo a surovina. 3.. (1. растение, 2. грудка)

SSJČ: **brambor, brambora** – 1. hlíza rostliny lilek brambor sloužící jako běžná potravina, krmivo a průmyslová surovina; zemák 2. **brambor** – rostlina původem z Ameriky, obecně pěstovaná pro jedlé hlízy, brambory; lilek brambor (bot.) 3.. 4.. (1. грудка, 2. растение)

БТР: **картоф** – 1. Едногодишно растение, което образува в земята грудки, употребявани за храна, *Solanum tuberosum*. 2. Самата грудка като хранителен продукт

РБЕ: **картоф** – 1. Едногодишно културно растение с подземни грудки, които се употребяват като храна. *Solanum tuberosum*. 2. Плодът, подземните грудки на това растение. 3... 4...

(5) SSČ: **moruše** – 1. plod morušovníku (podobný ostružině) 2. morušovník (morušovník – strom, pův. cizokrajný, jehož listy jsou potravou bource morušového) (1. прод, 2. дърво)

SSJČ: **moruše** – 1. morušovník (bot.) 2. plod morušovníku (požívaný jako ovoce) (morušovník – strom, pův. cizokrajný, jehož listy jsou potravou bource morušového; bot. rod *Morus*) (1. дърво, 2. плод)

РСБКЕ: **черница** – Дърво с дребни сочни плодове и с листа, които служат за храна на копринената буба. *Morus alba*.

б) Несъответствия между чешките и българските тълковни речници.

Като първо значение в чешките тълковни речници се посочва значението 'плод', а като второ – значението 'растение'⁸, докато в българските речници е обратното, срв. напр. дефинициите на ч. **kdoule**, б. **дюля**:

SSČ: **kdoule** – 1. žlutozelený aromatický plod kdouloně. 2. kdouloň

SSJČ: **kdoule** – 1. aromatický plod kdouloně (užívaný k výrobě kompotů a kdoulového sýra) 2. kdouloň (bot.)

БТР: **дюля** и **дюла** – 1. Овощно дърво, което ражда едри жълти плодове с приятен аромат и възкисел тръпчив вкус, *Cydonia vulgaris*. 2. Плодът на това дърво.

РБЕ: **дюля** – 1. Ниско овощно дърво от семейство розоцветни, което ражда едри, жълти, твърди плодове с възкисел, тръпчив вкус. *Cydonia vulgaris*. 2. Плодът на това дърво.

Какви са причините за несъответствията при подреждането на лексикалните значения на посочените названия? Несъответствията от втората група (между чешките и българските речници) по всяка вероятност се дължат на това, че чешкият език, за разлика от българския, разполага с две лексеми за назоваване на значенията 'растение' и 'плод'. Лексемата **kdouloň** е еднозначна и назовава само растението (дървото); **kdoule** вероятно първоначално е означавала само плода, но по-късно е придобила и значението растение. В този случай се оформя поле на съответствие между ч. **kdouloň** 'дърво' и б. **дюля** в зн. 'дърво', и ч. **kdoule** в зн. 'дърво', 'плод' и б. **дюля** в зн. 'плод'.

По същия начин може да се обясни и различното подреждане на значенията в чешкия едно- и многотомен речник при **moruše** (черница): в по-стария многотомен SSJČ значенията са номерирани по следния начин: 1.

⁸ По същия начин е и в Чешко-българския речник (който отразява дефинициите в чешките речници).

'дърво', 2. 'плод', а в по-новия еднотомен SSČ: 1. 'плод', 2. 'дърво'. (Значението 'дърво' в чешки се назовава с още една лексема – **morušovník**)⁹.

Горното обяснение обаче не може да се отнесе към случаите, когато растението и плодът (респ. семето, влакната на растението и пр.), се назовават не с отделни, а с една лексема, както е в примерите от група а) (с изкл. на **moruše**). Различно подреждане на значенията се установява не само между отделните речници на дадения език (чешкия), но и в рамките на един и същ речник (вж. по-долу). Тези случаи отново ни връщат към въпроса: кои са критериите за определяне на първичното и вторичните значения и за тяхното подреждане?

В съвременната лексикография за основно значение на думата, поставяно като първо в речниковата статия, се приема най-честотното и употребявано значение (РСБКЕ, стр. VI–VII; Проспект 1958, стр. 43; SSJČ, стр. XII; Легурска 2004, стр. 5) или “онова, което изпква в съзнанието на говорителя, когато го запитат за значението на съответната дума, взета изолирано, във всякакъв контекст” (Ничева 1974, стр. 17; по същия начин: СБЕ 1998, стр. 145). Всъщност става дума за един и същ критерий, формулиран от две различни гледни точки: гледната точка на изследователя на езика – автор на речника (която се стреми към обективност) и гледната точка на обикновения езиков носител – читателя, ползателя на речника (която неизменно е субективна). [Освен това трябва да се има предвид, че на първо място в съзнанието на говорещия обикновено изпква най-актуалното и най-употребявано (честотно) значение].

Известно е, че представите са пряко свързани със знанията и опита, и че тези знания и опит не са еднакви за хората от различните социални и културни прослойки на обществото. Без да разполагаме с надеждни методи за установяване на фактите, каквито са напр. анкетите, може да предположим, че за голяма част от съвременните жители на големите градове повечето селскостопански растения се асоциират само с плодовете, семената и т. н, т. е. с онези части от растенията, които се предлагат на пазара. Ако се съобрази с познанията на градските жители, лексикографът би трябвало да посочи като първо значение в речниците значението 'плод', респ. 'семе' и пр. По-вероятно обаче е в представите на селяните на първо място да изпъкне цялото растение. Екзотичните растения, особено тези, които са навлезли на пазара сравнително неотдавна, би трябвало в съзнанието и на градските, и на селските жители да се асоциират на първо (а в много случаи – и единствено) място със значението 'плод'.

Дали лексикографската практика отразява това положение? Дори и беглият поглед върху чешките и българските тълковни речници не дава основания да смятаме, че авторите на речниците са се ръководели от подобна логика. В българските речници почти винаги като първо се посочва значението 'растение', респ. 'дърво', 'храст', а след това – значенията 'плод', 'семе' и др. В чешките речници непоследователността е по-голяма. Напр. при названията:

⁹ Посочените примери не са изолиран случай. За разлика от българския, чешкият език много често назовава растението и плода с различни лексеми – факт, който заслужава да бъде изследван отделно [напр. на б. **портокал** ('дърво'; 'плод') съответстват ч. **pomeranč** ('плод'), **pomerančovník** = **oranžovník** ('дърво'); на б. **банан** ('дърво'; 'плод') съответстват ч. **banán** ('плод', но и 'дърво') и **banánovník** ('дърво'); б. **вишна** / **вишня** ('дърво'; 'плод') – ч. **višně** ('плод', но и 'дърво') и **višeň** ('дърво'); б. **ябълка** ('дърво'; 'плод') – ч. **jablko** ('плод') и **jabloň** ('дърво'); б. **черница** ('дърво'; 'плод') – ч. **morušovník** ('дърво') и **moruše** ('плод', но и 'дърво'); по същия начин: и при названията за **ягода**, **лимон**, **малина**, **круша**, **къпина**, **смокиня**, **кестен**, **праскова**, **бадем**, **фурма**, **череша** и др.

mrkev (морков), **hrách** (грах), **okurka** (краставица), **paprika** [(червен) пипер, чушка], **ředkev** (ряпа), **rýže** (ориз), **švestka** (слива), **fazole** (боб, фасул), **čočka** (леща), **tykev** (тиква) и др., като първо значение се дава 'растение', а като второ – 'плод', респ. 'зърна', 'грудки' и т. н. – за разлика от примерите от група а) (вж. по-горе). В тълкуванията на екзотичните растения (с изкл. на случаите, когато няма отделни лексеми за назоваване на значенията 'растение' и 'плод') като: **ананас**, **авокадо**, **папая** също няма единство при подреждането на значенията в чешките речници – за разлика от българските, срв.:

SSČ: **ananas** – 1. tropická rostlina s různými tuhými listy poskytující velké dužnaté plody 2. její plod s chutnou aromatickou dužinou (ovoce)

ACSC: **ananas** – 1. bot. tropická rostlina rodu Ananas s různými tuhými pichlavými listy, poskytující velké chutné dužnaté plody 2. plod této rostliny (ananasu setého)

БТР: **ананас** – Тропическо тревисто растение с едри, сочни и ароматни плодове, както и самият плод.

РЧДБ: **ананас** – 1. Тропическо растение с бодливи продълговати като шишарки плодове, силно ароматни и сладки на вкус. Ananas comosus. 2. Плодът на това растение.

ASCS: **avokádo** – 1. bot. rostlina rodu Persea pěstovaná v tropických a subtropických oblastech pro peckovité plody 2. plod, plody této rostliny kulatého až hruškovitého tvaru, se žlutou, mírně nasládlou dužninou máslovité konzistence

БТР: **авокадо** – Вечнозелено американско тропическо дърво с едри овални или крушовидни плодове.

РЧДБ: **авокадо** – Вечнозелено тропическо и субтропическо дърво с големи плодове, които имат вкус на краве масло.

SSČ: **kiwi** – oválné ovoce hnědozelené barvy s ochlupenou slupkou a šťavnatou nakyslou dužninou

ASCS: **kiwi** – bot. rezavě hnědý malý plod liány Actinidia chinensis se zelenavou dužninou, s drobnými černými semeny...

БТР: **киви** – 1. Бягаша птица от рода Apteryx с недоразвити криле, рехава перушина и дълга тънка човка, обитаваща Нова Зеландия. 2. Пълзящо азиатско растение Actinida chinensis с мъхнат ядивен плод.

РЧДБ: **киви**² – 1. Увивни храсти с бели цветове и продълговати плодове със зеленикава сочна част и малки семки. Actinidia. 2. Плодът на тези храсти.

ACSC: **papája** – 1. tropický strom rodu Carica s jedlými plody připomínající melouny, melounový strom 2. plod tohoto stromu

БТР: **папая** – 1. Пъпешово дърво. 2. Плодът на това дърво.

РЧДБ: **папая** – Тропическо дърво с едри пъпешоподобни плодове, твърде ароматни и сочни, вътре с черни топчести семки, както и самият плод. Carica papaya.

Както се вижда, поради своята субективност критерият за актуалното значение в съзнанието на носителите на езика не се прилага последователно в лексикографската практика. Затова се търсят други, по-обективни и надеждни критерии за определянето на основното значение на названията на растения.

Названията на растения като част от групата на предметните имена се характеризират със значения от денотативен тип, което определя формирането на системата им като дърво, определено във вертикална посока от родови имена и в хоризонтална – от видови (Легурска 2003). Както посочва П. Легурска, "многозначното предметно име може да се представи като ядро и периферия. Първичното значение (...) образува ядрото, вторичните значения – периферията.

Отделянето на ядро и периферия (...) е съществено от гледна точка на езиковите носители. Ядрените смисли (...) са еднакви за всички членове на езиковия колектив и осигуряват взаимното разбиране на говорещите. Обикновено те са представени и в тълковните речници. Вторичните значения се мотивират от разнообразни асоциативни връзки, произтичащи от ядрото (първичното значение на думата). (...) Асоциациите произтичат от първичното значение на думата по определена съдържателна връзка (Легурска 2002, стр. 95–96). Като се позовава на М. В. Никитин за типовете съдържателни връзки, авторката посочва, че “вторичното значение, което възниква по класификационна връзка, се отнася до метафорите, ако класификационната връзка е симилативна, или се отнася към разширяване / стесняване на значението, ако класификационната връзка е хиперонимична. Ако се извършва пренос на названието по имплицативна връзка, се образува метонимия (Никитин 1979, 1983 – цит. по Легурска 2002, стр. 96). Метафорите на предметните имена са от два типа: образни и номинативни (Арутюнова 1978, 1979 – цит. по Легурска 2002, стр. 104).

Въз основа на изложените принципи се установява инвариантната семантична структура (ИСС) на думите от тематичната група (ТГ) “растения”, която може да служи като еталон за съпоставка в два и повече езика (вж. по-подробно Легурска 2002; 2003).

ИСС на ТГ “растения”:

1. ’определено растение’.
2. метонимии:
 - 2.1. ’плод на растението’.
 - 2.2. ’ястие от растението’.
 - 2.3. ’семето на растението / растението като подправка’.
 - 2.4. ’промишлен продукт на растението’.
 - 2.5. ’храна за животни от растението’.
 - 2.6. ’участък земя, засят с растението’.
3. образна метафора: ’човек / предмет, охарактеризиран по свойство, приписвано на растението’.
4. номинативна метафора: ’част от предмет / предмет, подобна / подобен по външно свойство (или функционално) на растението’ (Легурска 2002, стр. 140–141).

Като изхождаме от ИСС на ТГ “растения”, за първично (номерирано като първо) значение на названията на растения приемаме значението ’растение’, а значенията ’плод’, ’семе’ и т. н. определяме като вторични, метонимични значения. Според нас тази подредба на значенията би трябвало да се спазва в многотомните едноезични речници. За разлика от тях, еднотомните речници поради ограничения си обем не е необходимо да представят всички значения. Много често няколко близки значения се “уедряват”, обединяват в едно значение (РБЕ, т. 1, стр. 29), вж. напр. цитираните по-горе тълкувания на **патладжан** (в 1-во зн.), **ананас**, **папая** в БТР. Но когато се представят като отделни значения, е необходимо тяхното подреждане да бъде унифицирано. Предлагаме номерацията (1...2...3...) на значенията да следва представената схема на ИСС на ТГ “растения”.

Моделът на ИСС на думите от определена ТГ би спомогнал за решаване и на други проблемни лексикографски въпроси като напр. въпроса за определяне границата между полисемия и омонимия. При спазването на този модел чешката лексема **slunečnice** не би била представена в речниците като

полисемантична със значенията: 1. 'vysoká bylina s velkými úbory žlutých květů, pěstovaná pro olejnaté plody...; bot. rod s. roční Helianthus annuus'. 2. 'severoamerická ryba z příbuzenstva okouna, u nás zdomácnělá; zool. rod Lepomis' (SSJČ); срв. също б. **киви** в БТР – за разлика от РЧДБ (вж. по-горе). Когато се назовават различни денотати, би трябвало да се установи наличие на омонимия. Но тъй като въпросът за определянето на границата между полисемията и омонимията е един от най-сложните и дискутирани въпроси в съвременната лексикална семантика и когнитивистика, ще му бъде отделено специално внимание в друго изследване.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

- Аврамова 2004: Ц в. А в р а м о в а. “Райската ябълка” – този костелив орех или за представянето на съставните названия в тълковен речник (в съпоставителен план). *Доклад, представен на Международната славистична конференция “10 години славянска филология в Югозападния университет “Неофит Рилски”*. Благоевград, 03. – 05.12.2004 г. (Под печат в сборник с материалите от конференцията).
- Касабов 1998: И в. К а с а б о в. *Универсален енциклопедичен речник*. (Съст. Ив. Касабов, Кр. Симеонов). Т. 1. София, 1999.
- Легурска 2002: П. Л е г у р с к а. Анализ на предметните имена в руския и българския език (теоретични проблеми). В: *Българско езикознание, т. 3: Проблеми на българската лексикология, фразеология и лексикография*. (Съст. В. Кювлиева–Мишайкова). София, 2002.
- Легурска 2003: П. Л е г у р с к а. Фрагменти от езиковата картина през призмата на вторичното назоваване (основи на научноизследователски проект). – *Чуждоезиково обучение*, 2003, № 5, стр. 5 – 22.
- Легурска 2004: П. Л е г у р с к а. Полисемията в рамките на структурно-семантичното и когнитивното изследване на лексиката. – *Чуждоезиково обучение*, 2004, № 4, стр. 3 – 13.
- Ничева 1974: К. Н и ч е в а. Основни лексикографски проблеми при определяне значението на думите в един тълковен речник. – *Език и литература*, XXXIX, 1974, № 6, стр. 15 – 27.
- Проспект 1958: *Проспект тлумачного словника української мови*. Київ, 1958.
- Ръководство 1999: *Ръководство за съставяне на Речник на българския език*. София, 1999.
- СБЕ 1998: *Съвременен български език*. (Т. Б о я д ж и е в, И в. К у ц а р о в, Й. П е н ч е в). Ред. Т. Бояджиев. София, 1998.

РЕЧНИЦИ

- БТР 1994: *Български тълковен речник*. IV изд. София, 1994.
- РБЕ: *Речник на българския език*, т. 1 – 10. София. Т. 1, 1977 (I изд.), 2001 (II изд.); т. 2, 1979; т. 3, 1981; т. 4, 1984; т. 5, 1987; т. 6, 1990; т. 7, 1993; т. 8, 1995; т. 9, 1998; т. 10, 2000.
- РСБКЕ: *Речник на съвременния български книжовен език*, т. 1–3. София, 1957.
- РЧДБ 1995: *Речник на чуждите думи в български с илюстрации и приложения*. (С. Буров, П. Пехливанова). Изд. Елпис, 1995.
- ASCS 1995: *Akademický slovník cizích slov*. (Kol. autorů pod vedením V. Petráčkové a J. Krause). Díl. I, II. Praha, 1995.

SSČ 1994: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Academia. Praha, 1994.
SSJČ: *Slovník spisovného jazyka českého*. I. – VIII. Praha, 1989.